

Hans de Vries

**'HELAAS
HEB IK
IN AUSCHWITZ
PECH'**

**NEDERLANDS PERSONEEL
IN DE NAZIKAMPEN**

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag: *ss-Helferinnen* in Solahütte, een ss-resort nabij Auschwitz. Foto uit het *Höcker Album* (United States Holocaust Memorial Museum)

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2025 Hans de Vries | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2447 255 0

NUR 680

www.boom.nl

INHOUD

INLEIDING 7

Bronnen | Getuigen

1 DUITSLAND 15

Himmler en Dachau | Theodor Eicke | *Inspektion der Konzentrationslager* (IKL) | Personeelstekorten en tegenmaatregelen | *Aufseherinnen* en andere vrouwen

Aat Admiraal 45

2 NEDERLAND 49

Werving | Misleiding, Ommen, Amersfoort | Rauter en zijn *Stabskompanie* | *Wachbataillon Nord-West* | *Germanische Leitstelle* | Bewaken of vechten | Vught | Invaliditeit | Nederlandse *Aufseherinnen* en andere vrouwen

Johan Bonvanie 111

Jenneke van Rijnsbergen 114

3 GROEPSBEELD 117

Afkomst | Motieven | Geld | Status en macht | Zucht naar avontuur | Idealisme | Kwaliteit | Diefstal | Contact met de gevangenen | Desertie | Straf | Gedrag | Mishandelingen | Antisemitisme | Schieten op gevangenen | Executies

Jo Bröker 193

Wouter Johannes Flos 196

4 BUITENLAND 199

Mannen | Vrouwen | Vrije tijd | Herkenning

Jo van Drunen 247

5 GEWONE MENSEN? 251

Harm Oterdoom 265

6 'WIJ ZIJN NET ZO GOED SLACHTOFFER' 269

Arrestatie en internering | Berechting mannen | Berechting vrouwen | Geen berechting | Stichting Toezicht Politieke Delinquenten | Op straat | Zelfbeeld | Solidariteit

Johannes Spruit 325

TOT SLOT 329

Verantwoording en Dank 334

Noten 335

Lijst van afkortingen 355

Lijst van ss-rangen 356

Literatuur 357

Archieven en Bronnen 365

Illustratieverantwoording 368

Personenregister 369

INLEIDING

'Een paar gevangenen van het *Sonderkommando* vertelden me dat er ook een ss'er uit Nederland was. Klopt dat?' De vraag werd gesteld door de Israëliische historicus Gideon Greif. Het antwoord kwam van Josef Sackar, een voormalige Grieks-Joodse gevangene van het *Sonderkommando* in Auschwitz-Birkenau:

Er werkten een paar ss'ers uit Nederland in alle vier de crematoria. In Crematorium II was er een Nederlandse ss'er. Hij was erg stil en veroorzaakte geen problemen. Bij de andere crematoria waren nog andere Nederlanders.¹

Ik las het boek van Greif toen ik al zo'n 25 jaar bij het NIOD werkzaam was. Nooit eerder had ik gelezen of gehoord dat er Nederlandse bewakers in Auschwitz waren geweest. Dit bracht me met name op de vraag in welke mate Nederlanders bij het functioneren van de nazikampen in het buitenland in het algemeen betrokken waren geweest. Over hun aanwezigheid in de kampen in Nederland – Amersfoort, Ommen, Vught en Westerbork – was al het een en ander geschreven, maar vrijwel niets over hun werkzaamheden elders. Niet verrassend overigens. Onderzoekers hadden weinig reden om meer over het kamppersoneel te weten te komen. Het beeld leek duidelijk. 'Wij kennen een aantal van deze mensen in het algemeen heel goed,' schreef Jacques Presser in *Ondergang*. 'In vele kampverslagen zien wij hen optreden, zeer verdorven lieden, bruut, onbekwaam, wreed, lomp.'²

Het zou bovendien geen zin hebben met ze te spreken. Van hen zou immers slechts een leugenachtig beeld over de kampen te verwachten zijn. Bovendien waren ze moeilijk te vinden. Om begrijpelijke redenen waren ze uit de openbaarheid verdwenen en hadden ze geprobeerd zo veel mogelijk op te gaan in de ano-

nimiteit. Daarbij bleef dit schuwen van de publiciteit niet tot de daders zelf beperkt. Ook hun familieleden meden het contact met de media en andere buitenstaanders.

De slachtoffers kwamen wel in de publiciteit. Een aantal oud-gevangenen, dat wil zeggen degenen die als voormalige verzetslieden of als vervolgd in de kampen hadden gezeten, wilde getuigenis afleggen en anderen deelgenoot van hun kennis en ervaringen maken. Zij waren een aantrekkelijke bron voor journalisten en onderzoekers. In tegenstelling tot van de daders zou van hen wél een waarheidsgetrouw beeld van de kampen te verwachten zijn. Zoals de schrijver Martin Walser het naar aanleiding van het in 1963-1965 in Frankfurt a/M gevoerde Auschwitzproces in zijn essay *Unser Auschwitz* formuleerde: 'Was Auschwitz war, wissen nur die Häftlinge. Niemand sonst.'³ De oud-gevangenen waren voor onderzoekers en massamedia eenvoudig bereikbaar, ook omdat een aantal zich in comités of vriendenkringen had georganiseerd. Enkelen hadden bovendien hun ervaringen gepubliceerd. De slachtoffers, nauwkeuriger gezegd de politieke gevangenen en de vervolgd, hadden dus de aandacht, zij domineerden met hun imponerende publicaties de kamphistoriografie in globaal de eerste twee decennia na de oorlog en bepaalden daarmee voor een groot deel het verhaal over de kampen.⁴

In de jaren negentig, vanaf de ineenstorting van het Sovjet-imperium, is in dit eenzijdige beeld een kentering gekomen. De toegang tot Oost-Europese archieven leidde tot een groot aantal studies naar de Shoah en gaf een impuls tot het onderzoek naar de daders. Er werden nieuwe onderzoeksvragen gesteld die bijvoorbeeld de machtsverhouding tussen centrum en periferie van het nationaalsocialistische rijk aan de orde stelden. In het bijzonder keek men naar de effectiviteit van bevelen uit Berlijn versus initiatieven van plaatselijke managers, en naar de rol van regionale instituties van het bezettingsbestuur. In beeld kwamen de beleidsruimte en belangen van lokaal handelende personen en daarmee het gedrag van individuele acteurs in het algemeen.

De daaropvolgende publicaties over individuele personen hadden evenwel hun beperkingen. Ze betroffen uitsluitend het

hoogste echelon in de kamphiërarchie, de commandanten, personen van wie beslissingen en beleid te verwachten waren.⁵ Van en over hen waren documenten te vinden. Dit gold niet voor de overgrote meerderheid van de kampstaf, laat staan van de bewakingseenheden. Zij werden verondersteld beslissingen uit te voeren en slechts op zeer beperkte schaal zelf initiatieven te nemen. Hun namen komen dan ook uiterst spaarzaam in de bronnen voor. Het lijkt soms alsof ze niet hebben bestaan, ze zijn zo goed als verdwenen.

Een andere begrenzing is dat de aandacht in het onderzoek vrijwel uitsluitend uitging naar personen met een Duitse of Oostenrijkse nationaliteit. Bij Duitsers ging het daarbij nadrukkelijk niet alleen om Rijks-, maar ook om Volksduitsers, die uit Hongarije, Roemenië of andere landen afkomstig waren. In het enkele geval dat het anderen betrof, waren het vrijwel altijd Oekraïners.⁶ De aanwezigheid van andere Midden- en Oost-Europeanen (Kroaten, Letten, Litouwers) werd in zijn algemeenheid wel genoemd, maar verder onderzoek is er voor zover mij bekend nauwelijks geweest.

In navolging van Loe de Jongs deel over de kampen en gevangnissen zijn er in Nederland enkele monografieën over kampen in Nederland gepubliceerd waarin ook enige aandacht aan de Nederlandse bewakers werd besteed.⁷ Die bleef vanzelfsprekend beperkt tot hun activiteiten in de betreffende kampen. De mogelijke gang van deze bewakers naar het buitenland werd dan ook verder nauwelijks gevolgd. Pas redelijk recent is hier enige verandering in gekomen.⁸

Omdat we over individuele daders behalve de commandanten weinig weten, is mijn onderzoek in eerste instantie verkennend van aard en betreft het in hoofdzaak personen die vrijwillig en tegen betaling in concentratiekampen hebben gewerkt. De mannen deden dat als ss'er, de vrouwen, *Aufseherinnen*, waren geen lid van de ss, maar maakten deel uit van de *ss-Gefolge*. Er waren ook mannen en vrouwen die, al of niet als *Zivilangestellte*, in andere functies in het kamp hebben gewerkt, bijvoorbeeld op kantoor, in de garage of in de keuken.

De gevangenen werden natuurlijk ook gecontroleerd en gestraft door medegevangenen. Deze *Funktionshäftlinge*, zo ken-

merkend voor het karakter van de kampen, blijven onbesproken, omdat zij hun werk niet vrijwillig, laat staan tegen betaling hebben gedaan.

BRONNEN

Het uit beeld verdwijnen van het merendeel van de individuele daders is al een eerste aanwijzing voor een gebrek aan informatieve bronnen. Naoorlogse bronnen zoals interviews of andersoortige gespreksverslagen zijn niet of nauwelijks aanwezig. Maar ook met het materiaal uit de oorlog is de situatie problematisch. De sterk gebureaucratiseerde kampmachinerie had weliswaar een geweldige hoeveelheid documenten geproduceerd, maar daar stond tegenover dat de kampstaf veel stukken die als bewijsmateriaal hadden kunnen dienen, op massale wijze heeft weten te vernietigen. De resterende documenten geven slechts zelden informatie over het doen en laten van individuele kampmedewerkers. In de regel zijn deze documenten van administratieve, beleidsmatige aard. Mochten ze al over individuen gaan, dan bevatten ze slechts een aantal feitelijkheden, zoals een bevordering of een overplaatsing. Het zijn stukken die weinig of geen informatie geven over de persoon van de betrokkene, of zoals Abram de Swaan het formuleerde: 'Uit de gerechtelijke stukken rijst de indruk dat veel daders gedepersonaliseerd waren. [...] Hun persoonlijkheid vervluchtigt.'⁹

Gelukkig bevatten de dossiers ook stukken uit de oorlog die deze informatie wel kunnen geven. Enkele daders hebben gecorrespondeerd en ik heb daar dankbaar gebruik van kunnen maken. Natuurlijk was deze correspondentie niet vrij, er was censuur en dus zelfcensuur. 'Wij maken hier ook van allerlei mee, maar daar zullen we het later nog wel eens over hebben,' schreef een bewaker in kamp Amersfoort in september 1944 aan zijn vader.¹⁰ Een collega durft iets meer details te verstrekken. Hij heeft zijn moeder weliswaar een hoop te vertellen, zo schreef hij haar in mei 1944 vanuit Vught, maar dat kan alleen mondeling: '[...] per brief is het niet mogelijk omdat u me dan misschien niet zou begrijpen en wanneer de brief soms gecontroleerd mocht worden tot allerhand moeilijkheden aanleiding kan geven.'¹¹

GETUIGEN

De betreffende correspondentie is te vinden in de justitiedossiers van de betrokkenen, de belangrijkste naoorlogse bron. Van deze dossiers, verzameld in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging en het Directoraat-generaal Bijzondere Rechtspleging, is mijn onderzoek voor een belangrijk deel afhankelijk geweest, een reden temeer om deze bron, hoe informatief en onontbeerlijk ook, kritisch te bezien.¹²

De politionele en justitiële context waarin het merendeel van de stukken tot stand kwam – het vooronderzoek van de recherche en het proces – is vanzelfsprekend niet neutraal. Alle actoren waren immers aan belangen gebonden. De verdachte, maar ook de recherche, aanklager en rechter hadden een duidelijk, in hun geval door tijdsdruk gedreven belang. De regering was immers van oordeel dat, ter wille van een zo snel en geruisloos mogelijke re-integratie van de politieke delinquenten, de Bijzondere Rechtspleging op een zo kort mogelijke termijn diende te zijn afgewikkeld. In verband met het grote aantal te beoordelen gevallen probeerden recherche en justitie de zaken zo efficiënt mogelijk – liefst zonder diepgravend of breed georiënteerd vooronderzoek – af te handelen. Wat betreft de bewijsvoering: met name door middel van eenvoudig te vinden overtuigingsstukken als lidmaatschapskaarten van NSB, SS of andere nationaalsocialistische organisaties hoopten aanklager en rechter zo snel mogelijk vonnis te kunnen wijzen.

Het daadwerkelijke gedrag van de verdachte stond in de rechercheverhoren minder op de voorgrond. Voor een beoordeling daarvan waren recherche en justitie afhankelijk van getuigen. Gezien de snelheid waarmee de zaken dienden te worden afgedaan, was het begrijpelijk dat de oud-gevangenen die in de processen van de Bijzondere Rechtspleging als getuigen aan het woord kwamen, vrijwel uitsluitend Nederlanders (beter: uit Nederland afkomstige personen) waren. Het kostte eenvoudigweg te veel tijd of het was zelfs onmogelijk om buitenlandse oud-gevangenen in Nederland te laten verschijnen. In zijn vooronderzoek was de recherche dienaangaande regelmatig op grote problemen gestuit, getuige zijn opmerkingen in één van de zaken: ‘De slachtoffers... bestonden hoofdzakelijk uit Russen en

Polen. Aangezien in het concentratiekamp Mauthausen slechts zeer weinig Nederlanders meerdere jaren hebben verbleven en er momenteel in Nederland slechts drie overlevenden zijn die verdachte vanaf zijn komst in het kamp hebben meegemaakt, is het niet doenlijk een volledig overzicht van de gedragingen van verdachte te krijgen.¹³

Buitenlandse gevangenen zijn vrijwel niet gehoord, en de vraag blijft dan ook of de Nederlandse bewakers zich anders hebben gedragen ten opzichte van hun landgenoten in de Nederlandse kampen dan tegenover de gevangenen van andere nationaliteit die ze in de kampen in het buitenland zouden ontmoeten. Bij het ontbreken van enig vergelijkingsmateriaal kan hier nauwelijks een antwoord op worden gegeven.

De beoordeling van het Nederlandse kamppersoneel is niet alleen problematisch vanwege het ontbreken van buitenlandse getuigen. Bij de Nederlandse oud-gevangenen is er een duidelijk verschil in reactie tussen de Joodse en niet-Joodse getuigen. De eerstgenoemden spreken regelmatig over antisemitisme. Gezien hetgeen bekend is over de positie van Joodse gevangenen in het kamp is dit begrijpelijk en een duidelijke aanwijzing dat ook Nederlandse bewakers zich ten opzichte van de Joodse gevangenen aanmerkelijk slechter hebben gedragen dan tegenover de niet-Joodse. Maar het betekent meer. Niet-Joodse gevangenen waren soms volkomen onkundig van hetgeen de Joden werd aangedaan. Ook was er bij sommigen een zekere onverschilligheid jegens hen te bekennen en was enig antisemitisme ook hun niet vreemd.

De beoordeling van het gedrag van de bewakers is ook afhankelijk van het moment waarop de gevangenen met hen werden geconfronteerd. Vaak hadden ze in gevangenissen en verschillende kampen verbleven. Na de oorlog terugkijkend gaf dit hun de mogelijkheid om het gedrag van de bewakers te vergelijken en te relativiseren. 'Hoewel in de geschiedschrijving over kamp Vught in de loop der jaren het beeld is ontstaan dat de Aufseherinnen wrede vrouwen waren met een zeer hardhandig en hardvochtig optreden, blijkt dat direct na de oorlog het gedrag van de Aufseherinnen over het algemeen minder sterk als hardhandig en wreed beoordeeld werd,' schreef historica

Marieke Meeuwenoord in dit verband.¹⁴ Die beoordeling kwam vaak van vrouwen die na Vught in kampen in Duitsland en Polen gevangen hadden gezeten, waar het regime inderdaad veel gewelddadiger was. Uit hun getuigenissen over Vught zou af te leiden zijn dat het met hun wreedheid misschien nog wel meeviel. Vught-gevangene David Koker suggereerde in zijn dagboek dat gevangenen tot een aantal bewaaksters een 'bepaald kameradschappelijke' verhouding hadden.¹⁵

Al is het zo dat het merendeel van degenen die in dit onderzoek ter sprake komen voor de Bijzondere Rechtspleging zijn verschenen, dat geldt zeker niet voor de voormalige kampstaf in het algemeen. Van de kleine groep vrouwen mag worden aangenomen dat ze allemaal een proces hebben gehad, maar bij de grote groep mannen is de situatie totaal anders. Lang niet alle betrokkenen zijn in het kader van de Bijzondere Rechtspleging berecht. Meeuwenoord schat dat van de enkele honderden die in Vught hebben gewerkt 150 personen terecht hebben gestaan.¹⁶ Bij degenen die niet zijn berecht betrof het bijvoorbeeld mannen die zich bij het wervingsbureau van de ss in Nederland hadden aangemeld, maar toen niet voor een bewakersfunctie hadden gekozen. Zij wilden naar het front. Als gevolg van een in het buitenland opgelopen verwonding of bestraffing hadden zij ervoor gekozen om in een buitenlands kamp te gaan werken. Een ander voorbeeld zijn de mannen die in Duitsland werkten en zich hier bij de ss hadden aangemeld.

Mannen die in het buitenland hadden gewerkt, wisten hun activiteiten in de kampen later vaak met succes te verzwijgen. Wat zouden bewakers van het *Sonderkommando* in Auschwitz, als zij al aangehouden waren, hebben verklaard? De arrestanten kwamen vaak wel tot de erkenning tot de *Waffen-ss* te zijn toegetreten, maar hielden het hierbij, waarmee ze suggereerden dat hun inzet niet verder was gegaan dan gevechten aan het front. Zelfs in het enkele geval dat de arrestanten uitvoeriger werden ondervraagd, beschikten zij in feite over het monopolie van de informatie. Zij mochten ervan uitgaan, een enkele uitzondering daargelaten, dat 'hun' gevangenen, zeker degenen uit Oost-Europa, of hun voormalige collega's nooit gehoord zouden worden.

Deze mannen zijn nog in aanraking met recherche en justitie gekomen. In het onderzoek komen enkele mannen voor die zelfs geheel buiten het bereik van de opsporings- en berechtingsorganen wisten te blijven door na gedane arbeid niet naar Nederland terug te keren.

Waar de bescheiden kwaliteit en de hoeveelheid van de geschreven bronnen een gegeven is, lag het misschien voor de hand dat ik op zoek zou zijn gegaan naar aanvullende bronnen, in dit geval het interviewen van de voormalige daders. Ik heb daar toch van afgezien. Ruim 75 jaar na de bevrijding heb ik niet veel vertrouwen meer in de informatie die zij mij zouden hebben weten te geven. Ook hier speelt het argument om de eigen rol te ontkennen of althans te verkleinen, en daarnaast weten we uit oral-history-onderzoek hoezeer de later opgedane kennis en ervaringen het geheugen en daarmee de perceptie van het gebeurde kunnen beïnvloeden.